

20 let kapitalizma v Sloveniji

Prehod v "kapitalizem po meri človeka"

DR. ALEKSANDER LORENČIČ,
ZGODOVINAR

25. junija bomo praznovali 20. obletnico osamosvojitve Slovenije. 20 let, kar smo iz naroda prerasli v nacijo, in 20 let, kar smo "svojo usodo vzeli v svoje roke". V teh dveh desetletjih je Slovenija postala država z mednarodnim ugledom in članica vseh najpomembnejših mednarodnih integracij. Potem ko ji je z vstopom v EU 1. maja leta 2004 uspelo uresničiti svoj prioritetni cilj, je leta 2010 postala še članica organizacije OECD, ki združuje gospodarsko najrazvitejše države na svetu.

Ta strmi in uspešni vzpon je zaznamovala tudi gospodarska tranzicija, ki je bila vse do njenega formalnega zaključka oziroma do priključitve EU označevana predvsem kot zgodba o uspehu. Zatem so v ospredje stopala vse prej kot pozitivna mnenja, nekateri so Slovenijo označili celo za tranzicijsko poraženko.

Prva faza

Razmere v slovenskem gospodarstvu so se v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja iz leta v leto izrazito slabšale in postalo je jasno, da so razvojne možnosti za slovensko gospodarstvo v okviru tedanjega sistema omejene. Demokratične

volitve aprila 1990 so naznanile uradni začetek tranzicije.

Začetni položaj Slovenije je bil v marsičem boljši od drugih tranzicijskih držav. Slovenija v blagovni menjavi ni bila omejena le na vzhodni trg, politika v gospodarstvu, razen pri kadrovske politiki, ni imela tako prevladujoče vloge, prav tako je bil tehnološki razvoj na višji ravni kot v drugih socialističnih državah. Z

osamosvojitvijo je Slovenija prevzela v svoje roke gospodarsko politiko in s tem odgovornost za lasten gospodarski razvoj.

V prvi fazi tranzicije je bila naloga vzpostaviti vse potrebne elemente in institucije za uspešno delovanje demokratične in pravne države. Priča smo bili številnim stečajem in likvidacijam podjetij, spremembam v lastniški in velikostni strukturi slovenskega gospodarstva, zmanjševanju industrije in povečevanju storitvenega sektorja. Za majhno narodno gospodarstvo, ki se je odcepilo od velikega matičnega trga, je bila usmeritev na zunanji trg pot, ki je zagotavljala stabilen gospodarski razvoj. Po mednarodnem priznanju je Slovenija do leta 1996 postala še članica domala vseh najpomembnejših gospodarskih združenj.

Ena od prioritet slovenske politike v prvem obdobju tranzicije je bil tudi proces makroekonomske stabilizacije. V obdobju od 1990 do 2004 je Slovenija prehodila razmeroma uspešno pot gospodarskega razvoja. Že sredi leta 1993 je prešla obdobje transformacijske depresije, predtranzicijsko raven gospodarske aktivnosti iz leta 1990 je preseгла leta 1996, 1998 pa tudi raven iz leta 1987. Vodenje stabilizacijske politike takoj po osamosvojitvi in v letu 1992 je zaznamovalo predvsem učinkovito delovanje Banke Slovenije. K uspešni stabilizaciji slovenskega gospodarstva sta veliko pripomogli tudi pragmatičnost in postopnost ekonomske politike, ki so jo vodile vlade v devetdesetih letih pri usmerjanju gospodarskega razvoja Slovenije. Ta tako imenovani gradualistični pristop je zagotovil mehkejši gospodarski, predvsem pa socialni prehod, vendar pa, kot je zapisal prof. Jože Mencinger, je bilo s postopnostjo in pragmatičnostjo tako, da sta ti "postali celo bolj postopni in pragmatični, kot so to predlagali sami gradualisti".

Od zagovornikov liberalnejšega pristopa k tranziciji je pogosto slišati, da so danes vidne številne posledice tega pristopa k tranziciji,

a z zgodovinskega gledišča lahko rečemo, da se je Slovenija, vsaj kar se prve faze tranzicije tiče, odločila za primeren pristop. Razpad Jugoslavije in ostale razmere so zahtevali previdnost in so bili zadosten argument za izogibanje nepotrebnim šokom. Že brez tega sta bili visoki stopnji inflacije in brezposelnosti pereč problem makroekonomske slike Slovenije praktično ves čas tranzicije. Leta 2004 in v letih, ki so sledila, se je makroekonomska slika izboljšala, saj se je povečala gospodarska rast (žal tudi na račun zadolževanja države in prebivalstva), znižala se je brezposelnost, a vse to je bilo kratke sape, saj je že konec leta 2008 sledil nov šok za slovensko gospodarstvo, ki je bil posledica globalne finančne in gospodarske krize. Znova smo bili priča padcu gospodarske aktivnosti, propadanju podjetij in visoki brezposelnosti. Mnoga podjetja so propadla tudi zaradi neustreznega prestrukturiranja med tranzicijo.

“Legalno” bogatenje

Največ preglavic je povzročal proces privatizacije, ki se je, kot v drugi tranzicijskih državah, izkazal za osrednji proces gospodarske tranzicije. Privatizacija družbene lastnine se je državljanov najbolj dotaknila, zakonsko pa je potekala v nekaj korakih.

Jeseni 1991 sta bila sprejeta stanovanjski in denacionalizacijski zakon, novembra 1992 pa je bil sprejet še Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (ZLPP). Stanovanjski oziroma tako imenovani Jazbinškov zakon je imetnike stanovanjske pravice razdelil na tiste, ki so družbena stanovanja lahko odkupili, in tiste, ki pravice do odkupa niso imeli. Prvi so stanovanja odkupili po ugodnih cenah, saj je na primer cena za 114 kvadratnih metrov veliko stanovanje v tistem času v središču Ljubljane znašala okrog 16.000 tedanjih nemških mark. Drugi pa pravice do odkupa niso imeli, saj je stanovanjski zakon prepovedoval odkup stanovanj, ki so v družbeno lastnino prešla s poddržavljanjem.

Privatizacija stanovanj in denacionalizacija sta imeli za cilj določitev lastništva in popravilo krivic, pogosto pa se je zgodilo nasprotno. Zakonodaja v obliki, kot je bila

sprejeta, je mnogim povzročila nove krivice. Izpostavimo vračanje stanovanj v naravi tudi v primeru njihove zasedenosti z imetniki stanovanjske pravice, za kar se je med vsemi tranzicijskimi državami odločila le Slovenija. Tudi stroški vračanja v procesu denacionalizacije so bili precej višji od predvidenih.

Že pred ustrezno sprejeto zakonodajo, torej v času pred sprejetjem ZLPP, so se mnoga podjetja statusno preoblikovala na podlagi takratne jugoslovanske zakonodaje, zato je obstajala velika verjetnost zlorab oziroma tako imenovane divje privatizacije. Z namenom, da bi se tovrstne zlorabe preprečevale, sta bili decembra 1990 ustanovljeni dve državni ustanovi, in sicer Agencija Republike

Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo ter Sklad Republike Slovenije za razvoj. Danes smo pogosto priča številnim obtoževanjem o družbenem razslojevanju, zgodbam o menedžerskih prevzemih ... Moramo pa se zavedati, da današnje stanje v družbi in gospodarstvu ni rezultat včerajšnjega dne ali posledica zadnjih let, temveč je treba odgovore iskati tudi na začetku naše tranzicijske zgodbe.

Levji delež spornih privatizacij je mogoče zanesljivo pripisati zavlačevanju in dolgotrajnemu postopku pri sprejemanju ZLPP. Dejstvo je, da so si nekateri, medtem ko se je politika prepirala o mogočih poteh lastninske preobrazbe, prisvojili velik del družbene lastnine. Spomnimo na dve, kot ju je poimenovala tedanja družbena pravobranilka samoupravljanja Anica Popovič, “višji obliki” oškodovanja družbene lastnine. Prva so bila tako imenovana bypass podjetja, drugo pa brezplačen prenos družbenega kapitala, ki se je skliceval na drugi odstavek 145. člena Zakona o podjetjih iz leta 1990.

V obdobju od 1. januarja 1990 do 31. decembra 1992 je po podatkih Agencije za revidiranje prišlo do oškodovanja družbene lastnine v vrednosti 86.174 milijonov slovenskih tolarjev oziroma, če revaloriziramo vrednost, 1.238,454.581,87 evra. Skupno, glede na opravljeno revizijo, pa je v

obdobju od 1. januarja 1990 do 31. julija 2004 prišlo do oškodovanja družbenega premoženja v vrednosti več kot 104 milijarde slovenskih tolarjev (v revalorizirani vrednosti približno dobri dve milijardi evrov).

Drži, kot priznava tudi podpredsednik Demosove vlade Jože Mencinger, da je bila prva vlada skupina amaterjev in da ne politika ne stroka nista bili kos položaju (enako kot v vseh tranzicijskih državah). V opravičilo tedanji vladi lahko štejemo tudi dejstvo, da se procesi, kot je tranzicija, ne dogajajo pogosto in zanje ne obstaja priročnik, ki bi zagotavljal brezhibne in optimalne rezultate.

Vse to je mogoče razumeti, a dejstvo, da so bile posledica tega številne zlorabe in okoriščanja, je druga, slabša plat medalje. Kljub dolgotrajnemu sprejemanju ZLPP je ta imel kar precej lukenj. Zakonodajalec je med drugim revizije namreč omejil le na triletno obdobje od 1990 do 1992. Izkazalo se je, da so bili roki, ki jih je postavil zakonodajalec, v praksi neizvedljivi. Zgrešeni predpisi iz zakonodaje so med drugim sprožili ponovno nepotrebno “legalizacijo divjega lastninjenja” tudi po 1. januarju 1993. Vse do začetka delovanja Agencije Republike Slovenije za revidiranje lastninskega preoblikovanja podjetij avgusta 1996 ni bilo mogoče uvesti ustrezne revizije predhodnega lastninjenja niti ukrepati po ZLPP.

Enega od načinov bogatenja posameznikov v Sloveniji so omogočali tudi certifikati. Večina slovenskih državljanov je, misleč, da gre za ničvredne papirje, in tudi zaradi finančne stiske certifikate prodala. Od leta 1993 so nastajale borznoposredniške družbe, peščica bolje poučenih je certifikate kupovala po nizkih vrednostih (prednjačili so pidi), jih kasneje zamenjala za delnice, vrednosti teh (vsaj v večini) so naraščale, njihovi lastniki pa postajali vse bogatejši. V začetku maja 1998 je začel veljati Zakon o zaključku lastninjenja in privatizaciji pravnih oseb v lasti Slovenske razvojne družbe in v šest let trajajočem procesu so lastninsko preoblikovanje izvedla skoraj vsa podjetja z družbenim kapitalom.

Še ena "divja privatizacija"

Po zaključku lastninjenja je sledilo dokončanje privatizacije državnega premoženja, ki predstavlja še eno od oblik "divje privatizacije". Glavnina kapitalskih deležev v obdobju 1995-2005 je bila namreč prodana brez javne ponudbe, torej netransparentno. Privatizacijska metoda je imela dober namen in je omogočala visoko vključenost delavcev in zaposlenih v lastniško spreminjanje, a se je v privatizacijskem procesu udeležba notranjih lastnikov (delavcev brez menedžmenta) in državnih skladov zmanjševala, udeležba investicijskih družb in menedžerjev pa povečevala.

Vstop Slovenije v EU je označeval uradni konec tranzicije, a se je po tem obdobju privatizacijski izplen šele začel dobro kazati. V javnosti je močno odmevala prodaja Mercatorja, ki je zaslužna tudi za to, da je konec leta 2007 v slovenskem besedišču našla svoj prostor beseda tajkun. Priča smo bili vse pogostejšim zgodbam o menedžerskih prevzemih. Njihovo število je po letu 2004 naraslo in vrhunec doseglo leta 2007, ko je bilo izdanih 35 dovoljenj za prevzem. V oči najbolj bode dejstvo, da so bili v večini izpeljani s posojili in z izčrpavanjem družb, ki so bile prevzete, Zakon o prevzemih iz leta 1997 namreč ni izrecno prepovedoval prevzema podjetja z zastavo premoženja ciljnega podjetja (ta določba je bila vključena šele v zakon, ki velja nekaj let).

V številnih zakonih so bile torej luknje in mnogi, ki se jim danes očitajo hude zlorabe, so do premoženja prišli tako rekoč po zakoniti poti, za kar nosita velik del odgovornosti politika in pravni sistem. Politika se je že v prvi fazi tranzicije vedla, razen seveda v predvolilnem obdobju, kot da je divje lastninjenje samo pojem, ki ga slovensko gospodarstvo ne pozna, in se na razna opozorila pristojnih institucij ni primerno odzvala. Če se dotaknemo še poznejšega obdobja in prej omenjenih zloglasnih menedžerskih prevzemov, je dejstvo, da se je nemalo njih prav tako zgodilo z izdatno pomočjo politike. Določen delež v tej zgodbi gre pripisati tudi bankam, prek katerih

so posamezniki prišli do visokih kreditov tako rekoč na lepe oči in brez ustreznih zavarovanj. Naj si bo to komu všeč ali ne, politika in gospodarstvo sta soodvisni področji, kar se je izrazilo pokazalo v procesu privatizacije, saj je slednja politiki pogosto služila kot sredstvo za povečanje svojega vpliva. Tudi v zgodbah, ki so bile polne besed o nacionalnem interesu, se je izkazalo, da je šlo predvsem za interese posameznikov ali določenih elit.

Razumevanje obstoječega sistema

Slovenija 20 let po osamosvojitvi ni obljubljena dežela. Te država, ki se ubada s podobnimi težavami kot druge primerljive države. Pričakovanja glede prehoda v tržno gospodarstvo so bila velika. To se danes izrazito kaže kot nemoč, brezup in razočaranje ljudi. Predstave o tem, da bomo čez noč postali mala Švica, so se dokaj hitro razblinile. (Danes smo, če že ne po drugih kazalnikih, pa vsaj po številu izvedenih referendumov, primerljivi z omenjeno državo.) Pogosto je slišati, da smo v Sloveniji v ustavo zapisali, da uvajamo tržno gospodarstvo, zašli pa smo v kapitalistično gospodarstvo. Zaradi romantičnih predstav je toliko težje sprejeti, da se Slovenija ni odločila le za tržno gospodarstvo, temveč je prešla tudi v kapitalistični sistem in prevzela vse, kar sodi k njemu.

Kapitalizem po meri človeka, kot smo si ga v Sloveniji predstavljali, je - žal - samo iluzija. Imeti privatno lastnino brez bogatih lastnikov, enakomerno delitev dobička in kapitalizem brez družbenega razslojevanja so le utopične predstave. Družbeno razslojevanje je posledica kapitalističnega sistema, pri čemer je treba dodati, da je slednje v številnih nam primerljivih družbah še bolj izrazilo. Tudi v ostalih tranzicijskih državah je tako, in to ne glede na ubrani pristop k tranziciji. Pomenljivo je, da po nedavni raziskavi OECD Slovenija spada med države z najnižjo stopnjo dohodkovne neenakosti. Tudi glede vloge države si nismo povsem na jasnem, ne pri nas ne drugod. Po eni strani si želimo čim

manjšo vlogo države v gospodarstvu ali njen popolni umik, po drugi pa v kriznih razmerah zahtevamo njeno pomoč. Če ne prej, je zadnja svetovna finančna in gospodarska kriza dokazala, da trg ne more biti edini regulator sistema in da je vloga države pomembna in zaželena. Takšna država, ki dela za dobrobit države in njenega gospodarstva seveda.

Mogoče pretirano rečeno, a zdi se, da bi si v Sloveniji želeli kapitalizem s socialističnimi privilegiji, na kar nemalokrat opozarja tudi kateri od uspešnih slovenskih menedžerjev, ki se jim namenja premalo pozornosti. Zdi se, kot da so bolj zanimive tragične zgodbe in da se je veliko lažje pritoževati in tarnati nad vsem, o zanimivih in uspešnih ljudeh pa kot da ni vredno izgubljeni besed. Dejstvo je, da imamo tudi v Sloveniji svetovno priznana podjetja in menedžerje, ki so uspešni predvsem po zaslugi svojega dela in izvirnosti. Kot pogosto opozarjajo sami, pa ima slovenska država do njih mačehovski odnos.

Leto 1991 je prelomnica v naši zgodovini. Osamosvojitve Slovenije, mednarodno priznanje in vstopi v različne mednarodne integracije z vrhuncem ob vstopu v EU leta 2004 so dosežki, na katere smo lahko ponosni. Proces prehoda v odprto socialno-tržno gospodarstvo v Sloveniji si zasluži pozitivno zgodovinsko oceno z dodano črno piko, ki, podobno kot v drugih tranzicijskih državah, opozarja na nekaj zgrešenih potez in zamujenih priložnosti. To je mogoče razumeti, ker tako kompleksnega procesa, kot je tranzicija, ni mogoče izpeljati v popolnosti načrtno in ciljno, saj stvari v praksi pogosto ne tečejo tako, kot piše v učbenikih in zakonih.

Menim pa, da če obstaja kakšno področje, kjer bi politika morala preseči ideološke vzorce in strankarska prepričanja, je to gospodarstvo. V času tranzicije (in še danes je tako) so se tudi zaradi nejasne strategije, nekoherentnosti in nekonsistentnosti politike zgodile številne malverzacije in zlorabe. Iz zgodovine naj bi se predvsem učili iz napak - zlasti to velja za vsakokratno oblast. ■

Kapitalizem po
meri človeka,
kot smo si ga
v Sloveniji
predstavljali, je -
žal - samo iluzija